

Dwujęzyczność i wielojęzyczność jako wyzwanie społeczne, kulturowe i edukacyjne

Przewodnik po 1. cyklu spotkań
Zespołu Języka Polskiego poza Granicami Kraju
Rady Języka Polskiego

Opracowanie

Anna Żurek

Agnieszka Rabiej

Konsultacja merytoryczna

Władysław Miodunka

2021

Spis treści

Wprowadzenie	3
1. Trójjęzyczność polsko-rosyjsko-ukraińska w świetle badań ankietowych	5
2. Psycholingwistyczne badania wielojęzyczności: uwarunkowania uczenia się i nauczania języków spokrewnionych.....	9
3. Neurotypowy a zaburzony rozwój mowy dzieci dwujęzycznych. Na przykładzie dwujęzyczności polsko-angielskiej.....	14
4. Wpływ wieku na przyswajanie i zachowanie języka polskiego jako odziedziczonego w Niemczech.....	19

Wprowadzenie

Z wielką radością oddajemy w Państwa ręce przewodnik po cyklu poświęconym dwujęzyczności i wielojęzyczności – zjawiskom postrzeganym jako współczesne wyzwanie społeczne, kulturowe i edukacyjne. W ciągu roku 2021 czworo zaproszonych prelegentów omówiło różne aspekty bilingwizmu i metodologiczne podstawy prowadzonych przez siebie badań, badań, czego pokłosiem jest niniejsze opracowanie.

Pierwsze spotkanie było poświęcone zagadnieniu trójjęzyczności ukraińsko-rosyjsko-polskiej. Językoznawca, polonista i slawista dr Pavlo Levchuk z Instytutu Slawistyki PAN przedstawił wyniki swoich badań oraz zwrócił uwagę na rosnący prestiż polszczyzny na Ukrainie oraz kształtowanie się nowego krajobrazu językowego w Polsce. Jak dowodzą badania P. Levchuka, daje się zauważyć stopniowe przechodzenie z dwujęzyczności ukraińsko-rosyjskiej Ukraińców na trójjęzyczność ukraińsko-polsko-rosyjską, co wpływa na pozycję języka polskiego zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce.

Kolejne spotkanie dotyczyło psychologicznych badań wielojęzyczności. Włoski slawista dr Jacopo Saturno z Università degli Studi di Bergamo w swoim wystąpieniu poruszył następujące zagadnienia: społeczny kontekst badań nad wielojęzycznością, podstawy teoretyczne akwizycji języków obcych u osób dorosłych, koncepcję i metodologię badań nad językami pokrewnymi oraz wyniki analiz własnych badań empirycznych, poświęconych interkomprehensji.

Trzecie spotkanie obejmowało zagadnienia z zakresu psycholingwistyki i logopedii. Przedmiotem refleksji było porównanie neurotypowego oraz zaburzonego rozwoju mowy języka u dzieci dwujęzycznych. Polska językoznawczyni i logopeda dr hab. prof. UP Marzena Błasiak-Tytuła z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie omówiła zjawisko bilingwizmu w odniesieniu do badań nad mową dzieci z autyzmem, alalią i z zespołem Aspergera. Jak zauważyła badaczka, u tych dzieci szczególnie są widoczne trudności z opanowaniem obu języków, pojawiają się nietypowe wzorce mieszania ~~kodów~~ oraz przełączanie kodów o charakterze patologicznym.

Ostatnie spotkanie było poświęcone bilingwizmowi polsko-niemieckiemu, podczas którego niemiecki slawista – prof. Bernhard Brehmer z Uniwersytetu w Konstancji – zaprezentował wyniki badań empirycznych nad wpływem wieku na przyswajanie i zachowanie języka polskiego jako odziedziczonego w Niemczech.

W spotkaniach wzięli udział zarówno członkowie Zespołu Języka Polskiego poza Granicami Kraju, reprezentanci polskich i zagranicznych instytucji oraz uczelni wyższych, jak i zaproszeni studenci i doktoranci, zainteresowani poruszaną tematyką. Z pewnością aktywne uczestnictwo tych ostatnich w prezentowanym cyklu prelekcji może przyczynić się do wzrostu ich kompetencji badawczych oraz zachęcić do prowadzenia badań nad bilingwizmem i plurilingwizmem. Ogółem w prelekcjach uczestniczyło blisko 190 osób (z Polski i z zagranicy), co świadczy o dużym zainteresowaniu działaniami Zespołu Języka Polskiego poza Granicami Kraju wśród badaczy polskich i zagranicznych.

Prelekcje służyły wymianie doświadczeń badawczych, nawiązywaniu współpracy międzynarodowej, upowszechnianiu dorobku naukowego członków Zespołu Języka Polskiego poza Granicami Kraju oraz zaproszonych polskich i zagranicznych profesorów, studentów i doktorantów. Dodatkowo wykłady miały na celu promowanie działalności Zespołu (i tym samym Rady Języka Polskiego), otwieranie się na nowe formy współpracy z osobami działającymi na rzecz wspierania dwujęzyczności i wielojęzyczności w polskich i zagranicznych ośrodkach badawczych.

W imieniu Zespołu Języka Polskiego poza Granicami Kraju

prof. dr hab. Władysław Miodunka

dr hab. Anna Żurek

dr Agnieszka Rabiej

1. Trójjęzyczność polsko-rosyjsko-ukraińska w świetle badań ankietowych

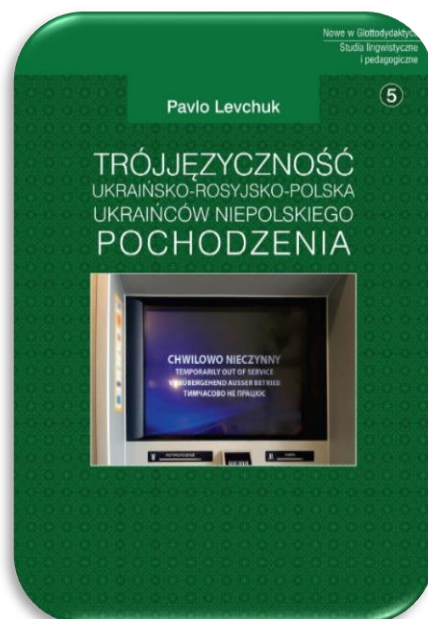
Prelegent: dr Pavlo Levchuk
Eksperti: prof. Orysia Demska, prof. dr hab.
Władysław Miodunka, prof. UMK
dr hab. Michał Głuszkowski
Uczestnicy: Zespół Języka Polskiego poza Granicami
Kraju, zaproszeni goście, doktoranci
i studenci różnych uniwersytetów

Pierwsze spotkanie z cyklu odbyło się 19 kwietnia 2021 r. w formie zdalnej, co umożliwiło uczestnictwo ponad 60 osobom z różnych krajów (w tym z Ukrainy, Niemiec, Włoch, USA i Polski). Wśród nich znaleźli się zarówno stali członkowie Zespołu, jak i zaproszeni goście, do których należeli między innymi:

- prelegent – dr Pavlo Levchuk (Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk),
- eksperti – prof. Orysia Demska (National University of Kyiv-Mohyla Academy; Państwowa Komisja do Spraw Funkcjonowania Języka Narodowego), przewodniczący Zespołu Języka Polskiego poza Granicami Kraju, prof. dr hab. Władysław Miodunka oraz członek Zespołu dr hab. Michał Głuszkowski, prof. UMK w Toruniu. Pełna lista gości objęła słuchaczy z Ukrainy, Niemiec, Włoch, USA, Polski w tym także doktorantów i studentów z różnych uniwersytetów (lista obecności – zob. zał. poniżej).

Posiedzenie otworzył prof. dr hab. Władysław Miodunka, który powitał wszystkich uczestników, przedstawił porządek obrad i zaprezentował sylwetkę prelegenta.

Następnie głos zabrał dr Pavlo Levchuk, przedstawiając referat zatytułowany „Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska w świetle badań ankietowych”. W swoim wystąpieniu dr Levchuk zawarł dane statystyczne dotyczące liczby Ukraińców w Polsce, liczby szkół i uniwersytetów ukraińskich oferujących naukę języka polskiego jako obcego, a także liczby polskich szkół polonijnych na terenie Ukrainy. Dane te, w połączeniu

z rezultatami własnych badań ilościowych, posłużyły do zaprezentowania głównych tez przez referenta. Wśród nich znalazły się: przekonanie o stopniowym przechodzeniu mieszkańców Ukrainy z jedno- lub dwujęzyczności ukraińsko-rosyjskiej w trójjęzyczność funkcjonalną ukraińsko-polsko-rosyjską w rezultacie zmian społecznych, historycznych i cywilizacyjnych. Fakt ten, zdaniem prelegenta, przyczynia się do zmiany pozycji języka polskiego na Ukrainie oraz kształtuje nowy krajobraz językowy w Polsce. Dr Pavlo Levchuk, przedstawiając wyniki swoich badań, zwrócił uwagę na motywację Ukraińców do nauki języka polskiego, ich poczucie tożsamości narodowej i językowej, środowisko językowe badanych i deklarowany przez nich poziom biegłości w każdym ze znanych im języków.

W dalszej części posiedzenia głos zabrali eksperci. Profesor Orysia Demska zwróciła szczególną uwagę na wpływ ukraińsko-rosyjskich relacji politycznych na świadome wybory językowe Ukraińców zarówno w życiu codziennym, jak i przy podejmowaniu decyzji o języku/językach obecnej i przyszłej edukacji ich dzieci. Ważną kwestią poruszoną przez prof. Demską był także sposób definiowania przynależności narodowej we współczesnym świecie, która w wielu przypadkach jest niezależna od kraju urodzenia i często ma charakter patchworkowy. Zdaniem Pani Profesor na językową tożsamość państwa należy patrzeć przez pryzmat indywidualnych, wielojęzycznych biografii językowych jego mieszkańców, szczególnie obecnie, gdy migracje społeczne przybierają na sile.

Kolejnym ekspertem był prof. Władysław Miodunka – promotor pracy doktorskiej Pavla Levchuka, który uwypuklił potrzebę kształtowania świadomości językowej u użytkowników języków, decydującej o obecnych i przyszłych wyborach językowych tych osób. Profesor wyraził także przekonanie, że należy wyjść poza przyjęte dotąd ograniczenie relacji ukraińskich w świecie do relacji rosyjsko-ukraińskich, by móc spojrzeć na nie w szerszej perspektywie. Na koniec swojego wystąpienia prof. Miodunka podkreślił potrzebę badań nad trójjęzycznością polsko-słowiańską.

Profesor Michał Głuszkowski podkreślił znaczenie rosnącej liczby Ukraińców w Polsce, których coraz liczniejsza obecność zmienia i strukturę społeczną naszego kraju, i mapę językową, do jakiej jesteśmy przyzwyczajeni. Profesor Głuszkowski wysoko ocenił połączenie badań ilościowych i jakościowych w pracy dr Levchuka, dostrzegając w tym nowy wymiar językoznawczych badań statystycznych. Postulował także kontynuację badań w kierunku interferencji językowych oraz polityki językowej w Europie.

Ostatnia część posiedzenia była poświęcona otwartej dyskusji. Głos zabrali uczestnicy spotkania – słuchacze, eksperci oraz prelegent, poruszając wymienione poniżej zagadnienia w następującej kolejności:

- prof. A. Dąbrowska – zmiana ról języków (polskiego, ukraińskiego, rosyjskiego) w kontaktach międzynarodowych; status języka polskiego nauczanego na Ukrainie (obcy czy rodzimy?); metodologia badań i wykorzystanie narzędzi badawczych;
- dr P. Levchuk – obecność języka polskiego jako obcego w 450 szkołach na Ukrainie; dobór próby badawczej z różnych ośrodków i środowisk (Kijów, Lwów, Kraków, Warszawa, Lubin, Śląsk), wykorzystanie narzędzi Proffitest;
- prof. A. Seretny – postulat pogłębienia badań ankietowych o charakterze deklaracyjnym o ich aspekt jakościowy (wywiady z uczestnikami);
- dr P. Levchuk – autorskie plany badań jakościowych w środowisku rodzin wielojęzycznych;
- prof. A. Kravchuk – kryteria doboru respondentów; różnice w postrzeganiu języka polskiego jako języka szkolnego lub akademickiego awansu (język polski jako obcy o dużym zasięgu) oraz innych języków codziennej komunikacji (ukraiński, rosyjski); ranga i znaczenie tych języków dla trójjęzycznej kompetencji jego użytkowników; odniesienie do pracy Marii Zielińskiej, pt. „Kompetencja komunikacyjna użytkowników języka polskiego zachodnich obwodów Ukrainy” (2018);
- dr P. Levchuk – dobór próby badawczej z różnych części Ukrainy (Wschodniej i Zachodniej);
- prof. P. Gębał – diagnoza polsko-ukraińsko-rosyjskich kontaktów językowych: na ile analiza tej sytuacji zmierza w kierunku faktycznej dwujęzyczności i zastępowania jednego języka innym, a na ile należy tu mówić o przyjęciu perspektywy różnojęzyczności, charakterystycznej dla społeczeństw migrujących; postulat badań edukacyjnych w tym zakresie;
- dr P. Levchuk – wsparcie koncepcji wielojęzyczności;
- prof. A. Żurek – troska o rozwój języka polskiego jako obcego na Ukrainie, sytuację języka polskiego jako dziedziczonego w tym kraju, ale także rangę języka ukraińskiego i dynamikę zmian społecznych w tym zakresie; postulat podjęcia badań nad środowiskiem językowym Ukraińców urodzonych w Polsce pod kątem ich dwujęzyczności;

- prof. E. Lipińska – surżyk w kontekście trójjęzyczności słowiańskiej; waga badań publikowanych na ten temat w języku rosyjskim; surżyk jako fenomen socjolingwistyczny;
- prof. G. Zarzycka – postulat zmiany perspektywy badawczej z wielojęzycznej na różnojęzyczną (zróżnicowane kompetencje językowe osób trójjęzycznych w zakresie trzech języków, które budują jedną, zintegrowaną kompetencję różnojęzyczną użytkownika języka);
- prof. W. Miodunka – omawiane badania dra Levchuka pokazują sytuację języka polskiego jako obcego, opisują zjawiska żywe i dynamiczne; postulat badań nad transmisją języków w rodzinie (Ukraińcy mieszkający w Polsce) oraz przygotowania publikacji podsumowującej badania magistrantów i seminarzystów prof. A. Żurek i prof. E. Lipińskiej nad dwujęzycznością polsko-ukraińską.

Posiedzenie podsumowali i zamknęli: prof. Władysław Miodunka oraz dr hab. Anna Żurek, zapraszając na kolejne, czerwcowe spotkanie z cyklu „Dwujęzyczność i wielojęzyczność jako wyzwanie społeczne, kulturowe i edukacyjne”.

2. Psycholingwistyczne badania wielojęzyczności: uwarunkowania uczenia się i nauczania języków spokrewnionych

Prelegent: dr Jacopo Saturno
Eksperci: prof. dr hab. Przemysław Gębał,
dr Karolina Kowalcze-Franiuk
Uczestnicy: Zespół Języka Polskiego poza
Granicami Kraju, zaproszeni
goście, doktoranci i studenci
różnych uniwersytetów

Kolejne z cyklu spotkanie Zespołu odbyło się 21 czerwca 2021 r. w formie zdalnej i uczestniczyło w nim 27 osób z Polski, Włoch, Niemiec, Wielkiej Brytanii oraz Irlandii. Wśród uczestników znaleźli się zarówno stali członkowie Zespołu, jak i zaproszeni goście, do których należeli między innymi: prelegent – Jacopo Saturno oraz ekspert w dyskusji – dr K. Kowalcze-Franiuk (Uniwersytet w Genewie), a także wykładowcy, badacze, studenci i doktoranci z różnych uniwersytetów.

Posiedzenie było drugim z cyklu spotkań poświęconych zagadnieniom dwu- i wielojęzyczności w wymiarze społecznym, kulturowym oraz edukacyjnym. Otworzył je prof. dr hab. Władysław Miodunka, który powitał wszystkich uczestników, przedstawił porządek obrad i zaprezentował sylwetkę prelegenta. Następnie głos zabrał dr Jacopo Saturno, przedstawiając referat zatytułowany *Psychologiczne badania wielojęzyczności*. W swoim wystąpieniu poruszył następujące zagadnienia: społeczny kontekst badań nad wielojęzycznością, podstawy teoretyczne akwizycji języków obcych u osób dorosłych, koncepcję i metodologię badań nad językami pokrewnymi oraz wyniki analiz własnych badań empirycznych, poświęconych interkomprensji.

Zwracając uwagę na zmiany cywilizacyjne, dr Saturno podkreślił status języka polskiego jako ważnego kodu komunikacyjnego na gospodarczej, politycznej i kulturowej mapie Europy Wschodniej (w Polsce w grupie migrantów najliczniej są reprezentowani Słowianie a wśród nich kolejno Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie oraz przedstawiciele innych krajów). Zdaniem prelegenta strukturalna bliskość języków wschodniosłowiańskich stwarza idealne warunki dla akwizycji języka opartej na interkomprensji ze szczególnym uwzględnieniem morfologii fleksyjnej.

Interkomprehensja została przy tym zdefiniowana jako umiejętność rozumienia języka, którego nigdy nie uczono się formalnie, ale który pozostaje bliski innemu znanemu językowi, np. rodzimemu. Akwizycja języka opiera się wówczas na silnym pozytywnym transferze z języka pomostowego jednak przy potencjalnie współistniejącej również interferencji. Stąd też, jak podkreślał prelegent, interkomprehensja może zarówno ułatwić/przyspieszyć opanowanie nowego języka, jak i utrudnić ten proces. W tym drugim przypadku istotnym ograniczeniem jest tylko częściowy dostęp do zasobów nowego języka – tych, które są podobne lub bliźniacze (szczególnie dotyczy to leksyki i gramatyki). Można je jednak przewyciężyć siłą jednoznacznego kontekstu, który umożliwia poprawne odkrywanie znaczeń.

Jacopo Saturno zwrócił uwagę na kilka istotnych parametrów szacowania czynników, które wzmacniają lub osłabiają interkomprehensyjny sposób nauki języka. Należą do nich:

- stopień podobieństwa wyrazów w obu językach (brzmienie, pisownia wyrazu), obliczany metodą odległości Levenšteina (przy czym podobieństwo wyrazów nie jest tutaj równoznaczne ze stopniem rozpoznawalności/rozumienia jego znaczenia);
- schemat The Basic Variety, który ukazuje system językowy cechujący się brakiem morfologii fleksyjnej, ale posiadający strukturę, która umożliwia rozumienie znaczenia dzięki kontekstowi (obraz);
- dostępność kognitywna znaczenia badana za pomocą Processability Theory Pinemanna i Levelta, dzięki której wiemy, że im większa jest odległość pomiędzy elementami, zawierającymi informacje, umożliwiające strukturalny związek zgody, tym trudniej jest ona przyswajana.

Jak pokazują badania taka sama lub podobna pozycja czasownika w strukturze zdania nie gwarantuje automatycznego transferu do języka docelowego. Stąd pojawiają się wnioski dla dydaktyki, która mogłaby planować naukę poszczególnych struktur zgodnie ze schematem basic variety. Jest to jednak wciąż dyskusyjny wniosek, a jego

wsparcie wymaga dalszych badań, uwzględniający działanie transferu negatywnego w tym procesie.

Przyswajanie języka polskiego przez Słowian zostało zaprezentowane przez dra Saturno na przykładzie własnego projektu badawczego, obejmującego:

- socjolingwistyczne aspekty migracji,
- badanie opinii nauczycieli na temat opanowywania języka polskiego przez wschodniosłowiańskich studentów, a także opinii samych uczących się na temat ich percepcji tego procesu oraz roli języka ojczystego w nauce języka polskiego,
- stworzenie katalogu rzeczywistych umiejętności językowych uczniów, opanowujących język polski w sposób interkomprehensywny,
- opisanie roli bliskości typologicznej języka rodzimego/docelowego dla przebiegu procesu akwizycji,
- opracowanie materiałów edukacyjnych, wspierających naukę JPJO z wykorzystaniem naturalnych zasobów języka rodzimego ucznia,
- opracowanie celów polityki językowej, ułatwiającej integrację językową osobom posługującym się językiem wschodniosłowiańskim w społeczeństwie polskim.

W ostatniej części swojego wystąpienia Jacopo Saturno przedstawił metodologię, narzędzia badawcze (ankiety, test językowy obejmujący morfologię nominalną, werbalną, morfoskładnię i użycie czasownika posiłkowego „być”) oraz wstępne wyniki badań, dotyczące poszczególnych grup respondentów.

STUDENCI	NAUCZYCIELE
• Cel imigracji: nauka, zdobycie wykształcenia. • Użycie języka polskiego i rodzimego: oba języki w porównywanym stopniu na co dzień, w rodzinie język ojczysty, w nauce język polski. • Planowana długość pobytu w Polsce: co najmniej kilka lat.	• Zdecydowana większość badanych zna co najmniej jeden język słowiański. • Według nauczycieli studenci są świadomi podobieństw między językami.

WNIOSKI DOTYCZĄCE OBU GRUP BADANYCH

- Dały się zauważyć istotne różnice między nauczycielami a studentami w ocenie stopnia trudności w zakresie morfoskładni.
- Studenci niemal wszystkie formy oceniają jako łatwe.
- Nauczyciele uważają, iż co najmniej 40% analizowanych struktur jest dla studentów potencjalnie trudna.
- Wyniki wszystkich ankiet weryfikują wyniki testu, który wykazał, iż obie grupy badanych różniły się w ocenie w stosunku do rzeczywistych umiejętności studentów, które wykazał test językowy.

W dalszej części posiedzenia głos zabrali eksperci. Jako pierwsza wystąpiła dr K. Kowalcze-Franiuk, która – w kontekście referatu dra Saturno – zwróciła uwagę także na dodatkowe zagadnienia:

- skalę migracji we Włoszech i współistnienie na terenie tego kraju ponad 100 dialektów oraz 4 języków mniejszościowych – niemieckiego, francuskiego, albańskiego i słoweńskiego; wielojęzyczność,
- włoskie badania nad dwujęzycznością i migracją (jakościowe oraz ilościowe), szczególnie prace psycholingwisty Renzo Titone,
- recepcję prac polskich badaczy dwujęzyczności we Włoszech,
- zmianę profilu studenta języka polskiego we Włoszech: coraz częściej są to grupy heterogeniczne, języka polskiego we Włoszech uczą się także Słowianie a nie tylko Włosi,
- wnioski z doświadczenia pracy lektora języka polskiego, które pozwalają stwierdzić, iż do momentu osiągnięcia poziomu biegłości językowe A1 oddziałuje międzyjęzykowy transfer pozytywny, natomiast od poziomu A2 swój wpływ wykazuje także interferencja, hamując dalszy progres językowy w przypadku, w którym uczący się bazuje wyłącznie na interkomprehensji,
- mechanizmy afektywne ważne dla procesu akwizycji języków.

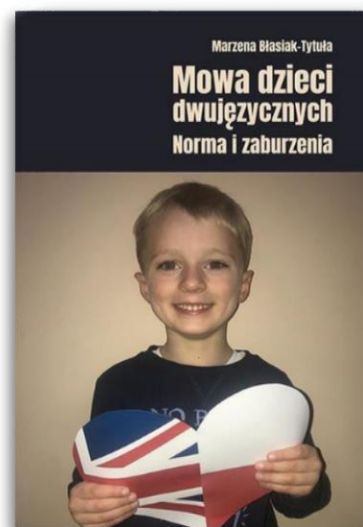
Ostatnia część spotkania była poświęcona dyskusji nad szczegółowymi zagadnieniami, dotyczącymi akwizycji języków pokrewnych. Wśród tematów dyskusji pojawiły się między innymi:

- podkreślenie znaczenia nowatorskich badań dra Saturno dla edukacji wielojęzycznej oraz postulat implikacji rezultatów tych badań do dydaktyki (prof. P. Gębal);
- ranga badań empirycznych, włączających język polski do grupy języków wschodniosłowiańskich analizowanych zgodnie ze metodologią przyjętą w świecie (prof. P. Gębal);
- wpływ takich badań na promocję języka polskiego poprzez dopasowywanie treści i technik kształcenia do realnych potrzeb uczących się oraz wzmacnianie naturalnych strategii uczenia się, jakimi dysponują użytkownicy języka (prof. P. Gębal);
- czynniki pozajęzykowe są brane pod uwagę w badaniach dra Saturno (dr. K. Kowalcze-Franiuk; dr J. Saturno);
- potrzeba osobnej ścieżki edukacyjnej w kształceniu przyszłych nauczycieli, specjalizujących się w nauczaniu języka polskiego Słowian (prof. W. Miodunka);
- rekomendacja 22 tomu Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, pt. „Błąd glottodydaktyczny” (2015) oraz postulat opracowania poradnika dla nauczycieli uwzględniającego kolejność opanowania struktur języka polskiego w podejściu interkomprehensywnym (prof. G. Zarzycka);
- rekomendacja tomu „Nauczanie języków pokrewnych” pod red. J. Balucha i M. Papierz (2010) (dr. P. Kajak);
- różnice między nauczycielami polskimi i ukraińskimi w ocenie miejsc trudnych dla studentów wschodniosłowiańskich (dr. P. Levchuk);
- znaczenie unikalnego kontekstu historycznego dla badania ścieżki akwizycji języka polskiego przez Słowian na podstawie dużego korpusu danych, dzięki dużej obecnie liczbie wschodniosłowiańskich imigrantów w Polsce (dr J. Saturno).

Posiedzenie podsumowali i zamknęli: prof. Władysław Miodunka oraz dr hab. Anna Żurek, zapraszając na trzecie, wrześniowe spotkanie z cyklu „Dwujęzyczność i wielojęzyczność jako wyzwanie społeczne, kulturowe i edukacyjne”.

3. Neurotypowy a zaburzony rozwój mowy dzieci dwujęzycznych. Na przykładzie dwujęzyczności polsko-angielskiej

Prelegent: dr hab. Marzena Błasiak-Tytuła
Ekspert: prof. Jagoda Cieszyńska-Rożek
Uczestnicy: Zespół Języka Polskiego poza Granicami Kraju,
zaproszeni goście, doktoranci i studenci
różnych uniwersytetów

Kolejne spotkanie zdalne Zespołu odbyło się 20 września 2021 r. Wzięło w nim udział 37 osób z Polski i zagranicy. Wśród uczestników znaleźli się zarówno stali członkowie Zespołu, jak i zaproszeni goście, do których należeli między innymi:

- prelegentka – dr hab. prof. UP Marzena Błasiak-Tytuła (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie);
- ekspert w dyskusji – prof. dr hab. Jagoda Cieszyńska (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie).

Było to trzecie z cyklu spotkanie poświęcone zagadnieniom dwu- i wielojęzyczności w wymiarze społecznym, kulturowym oraz edukacyjnym.

Wrześniowe posiedzenie otworzył prof. dr hab. Władysław Miodunka, który powitał wszystkich uczestników, przedstawił porządek obrad i zaprezentował sylwetkę prelegentki. Następnie głos zabrała dr hab. Marzena Błasiak-Tytuła, przedstawiając referat zatytułowany *Neurotypowy a zaburzony rozwój mowy dzieci dwujęzycznych*. W swoim

wystąpieniu poruszyła następujące zagadnienia: model rozwoju mowy dzieci do 2 r. ż oraz diagnozę (neuro)logopedyczną, interakcyjny charakter procesu akwizycji języka w warunkach bilingwizmu dziecięcego, zaburzenia rozwoju dwujęzycznego, a także

zespoły genetyczne determinujące rozwój mowy i języka (autyzm, alalia, zespół Aspergera).

Analizując zjawisko bilingwizmu dziecięcego, dr hab. Błasiak-Tytuła podkreśliła kluczową rolę diagnozy logopedycznej dla prawidłowego przebiegu procesu akwizycji i rozwoju języków, zwracając szczególną uwagę na konieczność

precyzyjnego rozróżnienia neurotypowych zaburzeń językowych od tych, które ujawniają specyficzne trudności rozwojowe. Jak wynika z doświadczeń terapeutycznych prelegentki, opóźniony rozwój mowy bywa błędnie interpretowany przez rodziców jako efekt wzrastania przez dziecko w środowisku dwu- lub wielojęzycznym, co w konsekwencji prowadzi do przeoczenia poważnych zaburzeń, na przykład autystycznych u dziecka, które mogą przejawiać się między innymi trudnościami w rozwoju mowy i języka. Doświadczenia kliniczne nie potwierdzają opóźnionego rozwoju mowy jako zjawiska normatywnego w przypadku bilingwizmu dziecięcego. Powołując się na badania L. Petito, I. Kovelman i D. Crystala prof. Błasiak-Tytuła zwróciła uwagę na neurobiologiczny potencjał człowieka, umożliwiający opanowywanie nie jednego, lecz wielu języków (LAD – Language Acquisition Device vs MAD – Multilingual Acquisition Device). Zważywszy na warunki życia w XXI w. i dużą mobilność społeczną, diagnoza logopedyczna powinna zarówno z konieczności, jak i z potrzeby rzetelności badań uwzględniać wielojęzyczną biografię pacjentów. Pozwoli to prawidłowo diagnozować i interpretować różne jednostki kliniczne, dające się zauważyć w rozwoju dziecka w odróżnieniu od cech typowego rozwoju neurologicznego, w którym nie występują zaburzenia rozwojowe (motoryczne, intelektualne, społeczne i językowe).

Kształtowanie się systemu językowego bądź kilku systemów językowych jest determinowane czynnikami biologicznymi (chromosomopatia, embropatia, wcześniactwo) i środowiskowymi (brak stymulacji językowej lub zaniedbania w tym zakresie). Zaburzenia rozwoju mowy języka powodowane czynnikami biologicznymi nie mogą być interpretowane jako rezultat wychowania dwujęzycznego.

Badania z udziałem niemowląt dowodzą istnienia uniwersalnego, stadialnego wzorca/modelu w zakresie rozwoju mowy i języka, którego cechy można zaobserwować u dzieci bez względu na język, który przyswajają oraz liczbę tych języków (okres

prenatalny tzw. „przygotowawczy”, pierwsze wokalizacje, umiejętność gaworzenia, pierwsze słowa, konstrukcje dwuwyrazowe, proste zdania itd.). Nie oznacza to jednak, że w przypadku wczesnej dwujęzyczności oba języki rozwijają się synchronicznie. Najczęściej jeden z języków rozwija się szybciej i dominuje w komunikacji społecznej dziecka. Nie wpływa to jednak na ogólny rozwój językowy dziecka, choć ma swoje konsekwencje w zakresie transferu międzyjęzykowego. Prawidłowa ocena zaburzeń rozwoju mowy musi uwzględniać deficyty występujące w obu przyswajanych językach, do których należą: opóźnienie w osiągnięciu etapów rozwoju mowy, brak lub ograniczone umiejętności rozumienia oraz samodzielnego mówienia w obu nabywanych językach, deficyty na różnym poziomie (fonologiczno-fonetycznym, leksykalno-semantycznym, morfologicznym i syntaktycznym) oraz fakt, że obniżone możliwości dotyczą nie tylko produkcji mowy ale również przetwarzania i powtarzania. Innymi słowy, konieczne jest odróżnienie zachowań językowych, wynikających z bilingwizmu od tych, które mają swoje źródło w innych zaburzeniach rozwojowych i/lub genetycznych, jak np. w Zespole Downa, Zespole Williamsa czy w Zespole Digeorge’a, w przypadku których – poza innymi,

specyficznymi cechami – obserwuje się również zaburzenia mowy i języka. Szczególnie wymagające w prawidłowej diagnozie logopedycznej są zaburzenia autystyczne, które mają spectrum cech, wymagających specjalistycznej oceny diagnostycznej, m.in.: brak intencji

komunikacyjnej, brak słuchania mowy, brak rozwoju mowy lub mowa nominalna, brak gestu wskazywania palcem, brak potrzeby budowania relacji, więzi z rówieśnikami i dorosłymi, brak komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

Podobnie, jeśli chodzi o wysoki stopień trudności diagnostycznej, jest w przypadku alalii, którą cechują: późny początek rozwoju mowy i wolne tempo kształtowania się wszystkich nabywanych języków, ograniczone słownictwo ekspresywne, trudności z budowaniem zdań i dłuższych wypowiedzi, kłopoty z działaniami i zadaniami sekwencyjnymi, duże deficyty w zakresie pamięci krótkotrwałej, czy zaburzona pamięć fonologiczna. Stąd tak istotna jest wyjątkowa czujność rodziców i opiekunów dzieci i jak

najszybszy kontakt ze specjalistą w przypadku jakichkolwiek podejrzeń o nieprawidłowy rozwój dziecka.

Ostatnim, szczegółowo omówionym rodzajem zburzenia w kontekście rozwoju językowego dzieci był Zespół Aspergera, charakteryzujący się m.in.: zaburzonym rozwojem mowy lub mową oficjalną, wybiórczością intencji komunikacyjnej, eholaliami, schematyzmami językowymi, cytatami, nieprawidłową intonacją, dosłownym rozumieniem języków i trudnościami z zauważaniem i wyrażaniem związków przyczynowo-skutkowych.

Wśród tematów podniesionych w dyskusji, która nastąpiła po przedstawieniu tez referatu przez dr hab. M. Błasiak-Tytułę, pojawiły się między innymi:

- obserwowany problem rzadszego występowania dwujęzyczności zrównoważonej, częstszych zaś deficytów językowych u dzieci opanowujących więcej niż jeden kod językowy;
- niejasna definicja pojęcia neurotypowy rozwój dziecka dwujęzycznego i postulat stosowania określenia neurośrodowiskowe zaburzenia rozwoju mowy;
- zależność między czynnikami emocjonalnymi i społecznymi a rozwojem dysfunkcji neurobiologicznych, w tym problemów w zakresie akwizycji języka;
- interaktywny charakter czynników biologicznych i środowiskowych, determinujących rozwój językowy;
- badania nad rozwojem mózgu społecznego; rekomendacja publikacji *Neurokognitywistyka rozwoju* M. H. Johnsona, M. De Haan (2019);
- badania własne nad wpływem lockdownu na rozwój dzieci do 16 miesiąca życia (prof. dr hab. Jagoda Cieszyńska);
- wpływ badań naukowców Szkoły Krakowskiej, szczególnie w zakresie programowania językowego na metody nauczania języka polskiego w szkołach polonijnych we Włoszech (dr Karolina Kowalcze-Franiuk);
- dysleksja;
- diagnoza i rehabilitacja dzieci określanych mianem niedwujęzyczne lub żadnojęzyczne, które dysponują tylko częściowymi kompetencjami w każdym z języków (dr hab. Marta Korendo, prof. dr hab. Jagoda Cieszyńska, prof. dr hab. Władysław Miodunka);

- różnica między *code mixing* a *code switching* (prof. dr hab. Anna Dąbrowska, dr hab. Marzena Błasiak-Tytuła, dr hab. Anna Seretny, prof. UJ, dr hab. Michał Głuszkowski prof. UMK);
- kryteria definiujące dwujęzyczność; narzędzia do diagnozy dzieci dwujęzycznych o specyficznych zaburzeniach językowych – ich rodzaj, dostępność i uniwersalizm (dr Agnieszka Rabiej, dr hab. Marzena Błasiak-Tytuła, dr hab. Anna Seretny, prof. UJ; prof. dr hab. Władysław Miodunka);
- edukacja rodziców wychowujących dzieci dwu- i wielojęzyczne (prof. dr hab. Władysław Miodunka).

Zagadnienia dwujęzyczności zostały uzupełnione w komplementarnym wystąpieniu prof. dr hab. Elżbiety Sękowskiej, która przedstawiła polskie badania nad bilingwizmem (w zakresie zmian fleksyjnych, słowotwórstwa i zapożyczeń, interferencji, transferu i in.) oraz badania nad Polonią w świecie w ujęciu historycznym ze szczególnym uwzględnieniem badań włączających do analizy także kontekst socjolingwistyczny, socjokulturowy oraz psycholingwistyczny (monografie, artykuły i prace zbiorowe).

Posiedzenie podsumowali i zamknęli: prof. Władysław Miodunka oraz dr hab. Anna Żurek, zapraszając na ostatnie, grudniowe spotkanie z cyklu „Dwujęzyczność i wielojęzyczność jako wyzwanie społeczne, kulturowe i edukacyjne”.

4. Wpływ wieku na przyswajanie i zachowanie języka polskiego jako odziedziczonego w Niemczech

Prelegent: prof. dr Bernhard Brehmer

Eksperci: prof. dr hab. Anna

Dąbrowska, dr hab. Anna Żurek

Uczestnicy: Zespół Języka Polskiego poza Granicami Kraju, zaproszeni goście, doktoranci i studenci różnych uniwersytetów

Ostatnie posiedzenie Zespołu odbyło się 13 grudnia 2021 r. Wzięło w nim udział 41 osób z Polski i zagranicy. Wśród uczestników znaleźli się zarówno stali członkowie Zespołu, jak i zaproszeni goście z Polski i zagranicy (wykładowcy, badacze, studenci i doktoranci z różnych uniwersytetów; lista obecności – zob. zał. poniżej). W roli prelegenta wystąpił prof. Bernhard Brehmer, zaś ekspertem w dyskusji była dr hab. Anna Żurek.

Profesor Brehmer przedstawił referat zatytułowany *Wpływ wieku na przyswajanie i zachowanie języka polskiego jako odziedziczonego w Niemczech*, podsumowujący projekt badawczy zrealizowany we współpracy z polskimi naukowcami z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W swoim wystąpieniu prof. Brehmer poruszył następujące zagadnienia: wpływ wieku na przyswajanie i zanik języka, ranga języka polskiego jako języka dziedziczonego w Niemczech, dane badawcze na temat struktury języka (szyk w złożonych w złożonych frazach czasownikowych, podmioty zerowe). Analiza roli wieku w procesie akwizycji języka doprowadziła do kilku wniosków ogólnych: umiejętności językowe rosną wraz z wiekiem fizycznym, zwiększa się doświadczenie językowe i dojrzewają funkcje poznawcze. W przypadku akwizycji dwujęzycznej stwierdzono ponadto, iż input językowy wpływa na każdy z języków, a wiek fizyczny należy analizować jako czynnik wspólny dla czasu ekspozycji na oba języki; różny jest skutek wpływu wieku na proces przyswajania różnych języków dziedziczonych; zgodnie ze stanem badań umiejętności w zakresie języka odziedziczonego mogą 1. rosnąć wraz z wiekiem, pod warunkiem stałego inputu, 2. może nie istnieć korelacja między wiekiem a przyrostem umiejętności językowych, a także 3. umiejętności mogą maleć wraz

z wiekiem. W zależności od momentu rozpoczęcia procesu akwizycji języka/języków wyróżnia się kilka rodzajów bilingwizmu: dwujęzyczność symultaniczą, sukcesywną oraz tę, która jest typowa dla osób dorosłych. Do istotnych czynników, wpływających na przyrost lub utratę umiejętności językowych należą uwarunkowania neurobiologiczne związane z tzw. „okresem krytycznym” dla procesu akwizycji językowej, którego granice są wciąż dyskutowane. W badaniach prowadzonych przez Zespół prof. Brehmera przyjęto następujące granice wiekowe dla wczesnej dwujęzyczności sukcesywnej: 3-4, 6-7 lat. Prelegent zwrócił uwagę, że najczęstszy jest scenariusz, w którym kontakt z językiem drugim (J2) w warunkach naturalnej dwujęzyczności wyznacza początek redukcji umiejętności w języku dziedzicznym (JDz) kosztem J2. Im później przypada moment włączenia J2 tym większe szanse na trwałe zakorzenienie się systemu JDz. Rezultaty badań empirycznych w tym zakresie nie są jednak jednoznaczne i to zarówno w zakresie wpływów międzyjęzykowych, jak i badań nad utratą języka. Zdaniem niektórych badaczy zjawisko utraty języka przed ukończeniem okresu dojrzewania dotyczy częściej dzieci z typem dwujęzyczności symultanicznej niż sukcesywnej (Montrul 2008), choć z takimi wnioskami kontrastują badania, dowodzące, że w przypadku dwujęzyczności równoczesnej możliwe jest osiągnięcie bardzo wysokich kompetencji w obu językach (Kupisch 2013). Z punktu widzenia analizy tego zjawiska ważne są wyniki badań nad atrycją językową, dowodzące, iż utrata cech gramatycznych JDz jest mniejsza, gdy emigracja rozpoczyna się po 10-12 roku życia dziecka (Schmidt 2007, Bylund 2009, Flores 2020, Flores et al. 2017).

Na tym tle sytuacja języka polskiego w Niemczech jawi się następująco – polszczyzna należy do jednych z najczęściej używanych języków dziedziczonych w tym kraju (2,1 mln osób polskiego pochodzenia, 2019), z czego 20,8% to osoby urodzone już w Niemczech. Społeczność polska w Niemczech nie jest jednak jednorodna. Należy wyróżnić kilka grup: potomków repatriantów (etnicznych Polaków), osoby posługujące się JDz w krajach związkowych oraz w regionach przygranicznych; osoby podejmujące dodatkowo naukę języka polskiego poza używaniem go w środowisku rodzinnym w Niemczech.

W ramach badań Zespołu prof. Bernharda Brehmera zostały zrealizowane 3 projekty:

1. polsko-niemiecki projekt dotyczący wpływu wieku na proces akwizycji u dwujęzycznych dzieci polsko-niemieckich (5)-8-11 lat (polski i niemiecki jako języki odziedziczone);
2. badania podłużne nad rozwojem języka polskiego (i rosyjskiego) jako JDz u nastolatków (grupa polska: n=23, przedział wiekowy: 12-17 lat) w latach 2013-2019;
3. badania przekrojowe na próbie młodych dorosłych użytkowników języka polskiego (n=30, przedział wiekowy: 17-36 lat, średnia wieku: 22 lata) w latach 2008-2011.

Projekty 1 i 2 obejmowały grupę kontrolną jednojęzycznych uczestników tego samego wieku z Polski. Projekt 3 był skoncentrowany na grupie dorosłych osób dwujęzycznych (imigrantów pierwszego pokolenia).

Pierwszy projekt objął kilka grup badanych:

- a) polskie dzieci jednojęzyczne (3;7-11;11 lat, średnia wieku: 7;10 lat; N = 20);
- b) niemieckie dzieci jednojęzyczne;
- c) dzieci symultanicznie dwujęzyczne (4;11-13;11 lat, średnia wieku: 8;7 lat, N = 34);
- d) dzieci sukcesywnie dwujęzyczne (5;0-13;5 lat, średnia wieku: 8;6 lat, N = 23);

Zastosowano tutaj kilka typów zadań, których celem było zebranie danych od uczestników badań: zadanie oceny dopuszczalności zdań; zadanie wymuszonego wyboru o dwóch alternatywach; zadanie polegające na powtórzeniu zdań; zadanie narracyjne: opowieść obrazkowa (MAIN, zob. Gagarina et al. 2012).

Uczestnikami drugiego projektu były 2 grupy badanych:

- a) nastolatki symultanicznie dwujęzyczne (15-17 lat, średnia wieku: 16 lat, N = 8);
- b) nastolatki sukcesywnie dwujęzyczne (15-17 lat, średnia wieku : 16 lat, N = 7).

Dane i w tym przypadku zebrano na podstawie zadań polegających na powtórzeniu zdań, zadań narracyjnych, opowieści obrazkowej i in.

W trzecim projekcie uczestniczyli:

- a) dorośli symultanicznie dwujęzyczni (17-25 lat, średnia wieku: 20 lat, N = 19);
- b) dorośli sukcesywnie dwujęzyczni (21-36 lat, średnia wieku: 27 lat, N = 11);
- c) późni dorośli dwujęzyczni (21-69 lat, średnia wieku: 37 lat, średnia czasu akwizycji J2: 25 lat, N = 30);
- d) polscy dorośli jednojęzyczni (19-38 lat, średnia wieku: 24 lata, N = 30).

Dane zgromadzono dzięki zadaniom oceny dopuszczalności zdań, zadaniom narracyjnym oraz z wykorzystaniem techniki typu cloze test (tekst z lukami). Wśród pytań badawczych znalazły się następujące:

1. Czy różne grupy wiekowe użytkowników JO wykazują różne tendencje rozwojowe w odniesieniu do badanych zjawisk?
2. Jeśli tak, co to nam mówi o ścieżce rozwoju języka polskiego jako JO w Niemczech w odniesieniu do tych zjawisk? (opóźniony rozwój? zatrzymanie rozwoju? zanikanie języka?)
3. Czy osoby symultanicznie dwujęzyczne różnią się od osób sukcesywnie dwujęzycznych? Czy obie grupy dwujęzyczne zbiegają się w czasie (tzn. wraz ze wzrostem wieku chronologicznego)?
4. Czy istnieją różnice między zachowaniem osób w zadaniach oceny zdań a zachowaniem w narracjach?

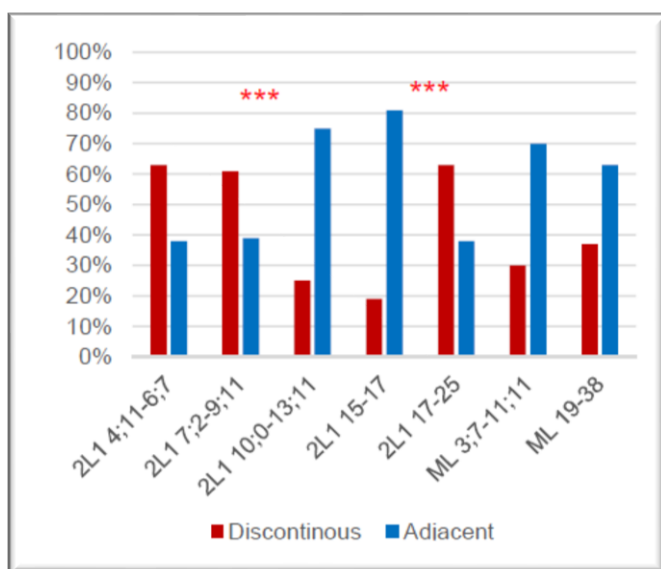
W toku analizy danych zaobserwowano zjawiska charakterystyczne dla szyku zdań w złożonych orzeczeniach czasownikowych w każdym z języków (polski i niemiecki).

Przykład:

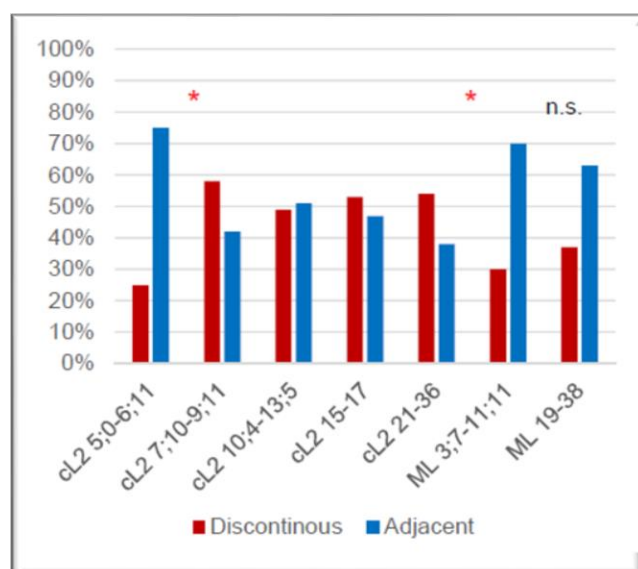
Język niemiecki: czasownik posiłkowy zajmuje V2, podczas gdy bezokolicznik lub imiesłowowe dopełnienie występuje w pozycji końcowej zdania (tzw. „nawias zdaniowy”) – *Er muss auf deinen Anruf warten.* / *On musi na twój telefon poczekać.*

Język polski: w neutralnym szyku bezokolicznik występuje bezpośrednio po czasowniku posiłkowym – *On musi poczekać na twój telefon.* Nielinearny układ czasownika posiłkowego i bezokolicznika może wystąpić w zależności od spójności tekstu lub akcentu logicznego – *On musi na twój telefon poczekać.* (z akcentem na „poczekać”); nieliniarny układ jest nieoznaczony, gdy składniki zaimkowe są wstawione do zdania – *On musi mu oddać książkę.*

Względna częstotliwość występowania nieciągłego i przyległego szyku w narracjach.

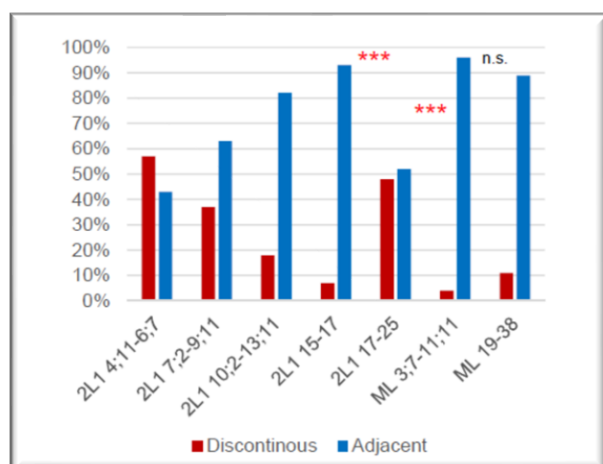

Osoby symultanicznie dwujęzyczne

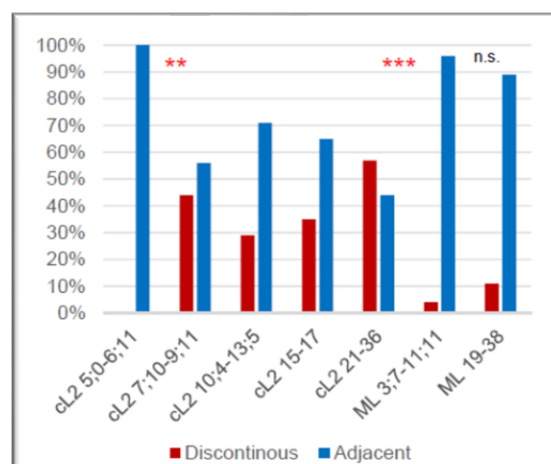

Osoby sukcesywnie dwujęzyczne

Względna częstotliwość występowania nieciągłego i przyległego szyku w zdaniach z dopełnieniem rzeczownikowym.

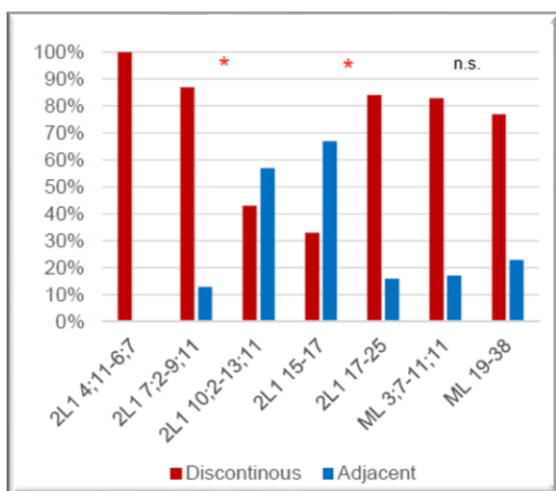

Osoby symultanicznie dwujęzyczne

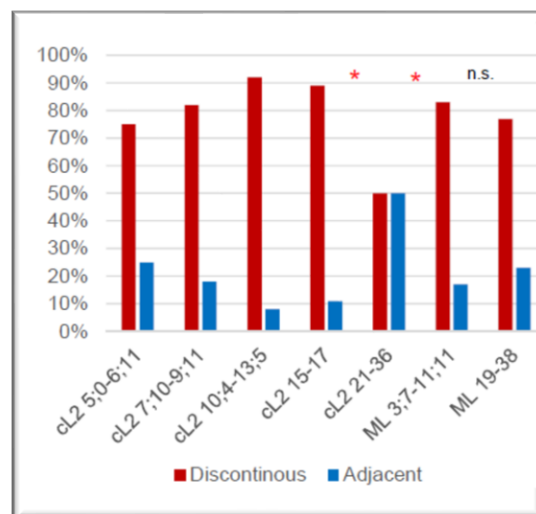

Osoby sukcesywnie dwujęzyczne

Względna częstotliwość występowania nieciągłego i przyległego szyku w zdaniach z dopełnieniem zaimkowym.

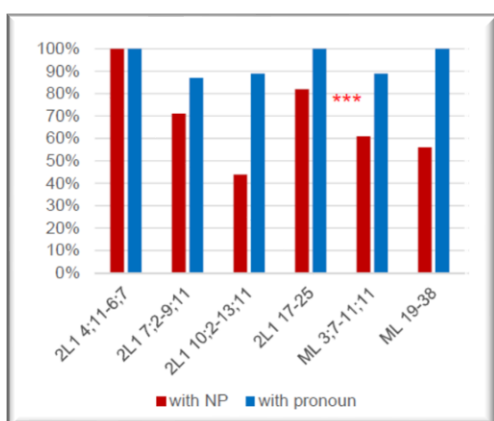

Osoby symultanicznie dwujęzyczne

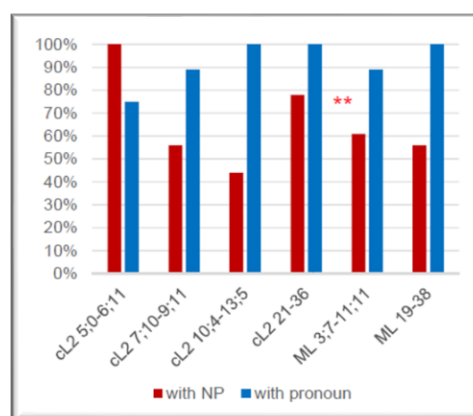

Osoby sukcesywnie dwujęzyczne

Wskaźnik akceptacji nieciągłego układu słów w zadaniu oceny dopuszczalności zdań.

Osoby symultanicznie dwujęzyczne

Osoby sukcesywnie dwujęzyczne

Kolejnym, istotnym zjawiskiem, które zaobserwowano na podstawie zebranego materiału badawczego jest miejsce podmiotu w strukturze zdania jako elementu ruchomego w przypadku kontaktów międzyjęzykowych (polski – niemiecki).

Przykład:

Niemiecki – jako język tzw. tematyczny (topic drop), pozwala na pomijanie podmiotu i dopełnienia w pozycjach tematycznych, np.:

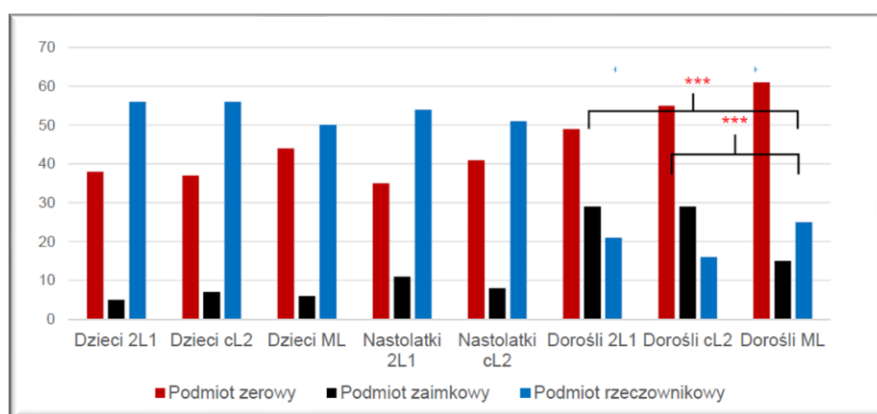
- (1) Was hast du mit dem Kuchen gemacht? „Co zrobiłeś z ciastem?”
 (a) Ø-OBJ hab ich-SUBJ gegessen. „_ (dopełnienie) zjadłem ja”
 (b) Ø-SUBJ hab ihn-OBJ gegessen. „_ (podmiot) zjadłem go”
 (c) *Ich-SUBJ habe Ø-OBJ gegessen. „*Ja _ (dopełnienie) zjadłem”

Polski: język tzw. pro drop, dlatego pojawia się pomijanie podmiotu uwarunkowane związkiem zgody między podmiotem a orzeczeniem w stosunku do osoby i liczby, pomijanie dopełnienia jest zaś zależne od pozycji tematycznej, np.:

(2) Co $\emptyset$ (podmiot) zrobił^{eś} z ciastkiem? „What did [you] do with the cake?”

(a) $\emptyset$ (podmiot) Zjadł^{em} $\emptyset$. (dopełnienie) „[I] ate [it].”

Ilościowa relacja podmiotów zerowych zaimkowych i rzeczownikowych w danych z narracji ustnej (tylko formy 3 os. l. poj.).

Wśród zaprezentowanych na podstawie badań konkluzji, włączonych przez prof. Brehmera do toku wykładu, znalazły się między innymi następujące:

1. Związek między szykiem w złożonych orzeczeniach czasownikowych a wiekiem użytkowników języka.
  - a) W przypadku osób monolingwalnych nie istnieje; obserwuje się stabilną relację typów szyku w danych z narracji, w zależności od wewnętrznej struktury zdania (szyk przylegający z dopełnieniem rzeczownikowym, nieciągły z dopełnieniem zaimkowym); stabilne wskaźniki akceptacji (wysoka akceptacja wzorców nieciągłych).
  - b) W przypadku osób bilingwalnych: istnieje; obserwuje się zmianę preferencji w szyku wyrazów u dzieci i nastolatków i/lub między nastolatkami a młodymi dorosłymi, zarówno w narracjach, jak i w danych z oceny, przy czym tendencje rozwojowe są bardziej widoczne w złożonych orzeczeniach czasownikowych, zawierających dopełnienie rzeczownikowe niż w tych, zawierających

dopełnienie zaimkowe. Tendencje te prowadzą do zbliżenia do monolingwalnych wzorców dystrybucji (opóźniony rozwój) lub do odchylenia od monolingwalnych wzorców (atrycja); obie dorosłe grupy różnią się znacząco od jednojęzycznej grupy tak w produkcji, jak i w ocenie (preferencja dla wzorców nieciągłych, szczególnie w kontekstach z dopełnieniem rzeczownikowym).

2. Różnice między dwujęzycznością symultaniczną a wczesną dwujęzycznością sukcesywną w przypadku szyku w złożonych orzeczeniach czasownikowych, stosowanego przez użytkowników języków.

- a) Można je zaobserwować, ale tylko w danych dotyczących produkcji; w wieku dorosłym różnice te zanikają.
- b) Osoby symultanicznie dwujęzyczne: w odniesieniu do kontekstów zawierających dopełnienie rzeczownikowe najmłodsza i najstarsza grupa różnią się od jednojęzycznej grupy; jedynie nastolatki zbliżają się do wzorca jednojęzycznego (silna preferencja przyległego szyku wyrazów)
- c) W kontekstach z dopełnieniem zaimkowym rozwój prowadzi do odwrotnych rezultatów – tu nastolatki różnią się od jednojęzycznych, nadmiernie generalizując pozycję przyległą również do tych kontekstów
- d) Osoby sukcesywnie dwujęzyczne: w kontekstach z dopełnieniem rzeczownikowym tylko najmłodsza grupa zachowuje się jak jednojęzyczni rówieśnicy, wszystkie pozostałe grupy wykazują istotnie silniejszą niż u jednojęzycznych osób preferencję dla nieciągłego szyku wyrazów
- e) W kontekście z dopełnieniem zaimkowym dystrybucja jest podobna do tej, którą obserwujemy u jednojęzycznych osób; dopiero w okresie dorosłości układy przyległe stają się prawie tak częste jak nieciągłe.

3. Wpływ wieku na występowanie podmiotów zerowych.

- a) Występuje we wszystkich grupach, zarówno dwujęzycznych, jak i jednojęzycznych; widoczna jest przy tym tendencja do wyższej częstotliwości

podmiotów rzeczownikowych w produkcji dzieci i nastolatków oraz preferowanie podmiotów zerowych u dorosłych.

W uwagach końcowych prelegent podkreślał, iż czynniki wewnętrzne mają wpływ na rozwój języka dziedziczonego. Ponadto:

1. zarówno grupy dwujęzyczne, jak i jednojęzyczne wykazują ten sam rozwój (i rezultat rozwoju) w odniesieniu do złożonych orzeczeń czasownikowych, zawierających dopełnienie zaimkowe, choć nie dzieje się tak w przypadku kontekstów z dopełnieniem rzeczownikowym;
2. wybór zjawiska ma wpływ na wyniki badań nad rozwojem języka dziedziczonego – obserwuje się takie same tendencje rozwojowe u osób dwu- i jednojęzycznych w zakresie akwizycji podmiotów zerowych, choć nie w zakresie złożonych orzeczeń czasownikowych, niemniej oba zjawiska znajdują się na styku dwu poziomów struktury (składnia/dyskurs);
3. typ dwujęzyczności ma wpływ na rozwój języka dziedziczonego – przedstawiciele dwujęzyczności symultanicznej i sukcesywnej różnią się w przyswajaniu szyku wyrazów w złożonych orzeczeniach czasownikowych z dopełnieniem rzeczownikowym; występuje opóźniony rozwój układu przyległego u osób symultanicznie dwujęzycznych (z powodu podziału inputu na dwa języki od urodzenia?), w odróżnieniu od osób sukcesywnie dwujęzycznych. Jednak późniejsze zbliżenie do gramatyki docelowej u owych osób dwujęzycznych wydaje się sprawiać, że ich system gramatyczny jest – przynajmniej czasowo – bardziej odporny na wpływy międzyjęzykowe (Austin 2009); widoczna jest późniejsza konwergencja osób symultanicznie dwujęzycznych w kierunku nieciągłego układu, który dominuje w języku niemieckim, w porównaniu z osobami sukcesywnie dwujęzycznymi. Po wejściu w dorosłość obie grupy dwujęzyczne wykazują konwergencję w kierunku preferowanego wzorca szyku w języku większościowym (co może być interpretowane jako przykład atrycji języka polskiego) (por. Gathercole et al. 2013, Flores et al. 2017); odnosi się to zarówno do szyku wyrazów w złożonych orzeczeniach czasownikowych z dopełnieniem rzeczownikowym, jak i do podmiotów zerowych, choć w różnym stopniu.

Wśród tematów podniesionych w dyskusji, która nastąpiła po przedstawieniu tez referatu przez prof. Bernharda Brehmera, pojawiły się między innymi:

- polskie badania nad niepełną kompetencją językową osób polskiego pochodzenia mieszkających w Niemczech; różnice w określaniu okresów krytycznych, istotnych dla procesu akwizycji dwujęzycznej; ranga i znaczenie badań podłużnych w językoznawstwie; metodologia badań nad językami dziedzicznymi; czynniki wewnątrzjęzykowe vs akwizycja dwujęzyczna (prof. Anna Dąbrowska);
- panorama badań nad bilingwizmem polsko-niemieckim prof. Brehmera, poczynając od roku 2008 w kontekście polskich badań w ujęciu historycznym (dr hab. Anna Żurek);
- początek i znaczenie zagranicznych badań nad językiem polskim w warunkach dwujęzyczności zróżnicowanej typologicznie; wsparcie rodzin dwujęzycznych przez specjalistów (prof. W. Miodunka);
- uwarunkowania neurobiologiczne a czynnik wieku w procesie akwizycji języka/języków; kooperatywa badawcza w zakresie badań porównawczych nad atrycją językową w różnych grupach wiekowych bilingwalnych użytkowników języka; różnice ilościowe w badaniach nad językiem polskim jako dziedzicznym a językiem rosyjskim; postulat tworzenia nowych, międzynarodowych grup badawczych slawistów (prof. Bernhard Brehmer);
- znaczenie badań jakościowych dla rozwoju myśli językoznawczej; wzajemna relacja procesu atrycji i transferu negatywnego; zakres użycia języka polskiego przez uczestników badań prof. Brehmera (dom i szkoła);
- różnica między uczestnikami badań prof. Brehmera, którzy nabywali języka w modelu symultanicznym i sukcesywnym z perspektywy poradnictwa dla rodziców; wpływ czynnika *length of exposure* na proces akwizycji języków; jakość inputu językowego w środowisku rodzinnym monolingwalnym i bilingwalnym za granicą (prof. Hanna Pułaczewska);
- współczesne badania nad rozwojem mózgu społecznego (*Neurokognitywistyka rozwoju*, M. H. Johnson, M. De Hann, 2018); czas zanurzenia w języku, okres wrażliwości na język vs wczesna alfabetyzacja dzieci; dynamiczny charakter okresu krytycznego w procesie akwizycji języków i obniżenie jego granicy (prof. Jagoda Cieszyńska);

- sposoby transmisji językowej, począwszy od trzeciej generacji, w bilingwizmie polsko-austriackim (prof. Piotr Garncarek);
- znaczenie badań empirycznych dla rozwoju glottodydaktyki polonistycznej; geneza i wykorzystanie terminów „język dziedziczony” i „język pochodzenia”; obecność form dialektowych; zakres terytorialny badań prof. Brehmera (prof. Przemysław Gębał).

Posiedzenie zamknęli: prof. Władysław Miodunka oraz dr hab. Anna Żurek, podsumowując cały cykl spotkań w 2021 roku i zapraszając na kolejne spotkania w nowym, 2022 roku, których najważniejszym celem była i jest wymiana myśli między badaczami polskimi i zagranicznymi. Profesor Miodunka zapowiedział też wystąpienie prof. Heleny Krasowskiej, specjalizującej się w badaniach nad językiem polskim na Wschodzie, planowane w najbliższej przyszłości.